

získali, ale krále, jakým byl Josef II., jenž jim laskavě a ochranně stranil, už nikdy neměli."⁸⁹

Josefínská tolerance vytvořila novou situaci, která volala i církve k většímu vzájemnému porozumění, větší bratrskosti, větší odpovědnosti. Přes všechno, co církve pozoruhodného tehdy vykonaly, neměli bychom pro radost na touto toleranci, jež byla prvním krokem k pravé svobodě svědomí, zamlčovat, že zůstaly mnoho dlužny.

Přeložil Amedeo Molnár

1) Přednáška na symposiu Komenského fakulty u Martina ve zdi v Praze dne 22.5.1981 a na evropském teologickém kongresu ve Vídni 29.9.1981. Dokladové odkazy v pořadí číselovaných poznámek najde odborný čtenář při otisku původního znění přednášky v *Communio viatorum* 24 (1981)

TOLERANČNÍ PATENT A ČEŠTÍ EVANGELÍCI

Zdeněk Jan Medek

Samo téma vytváří několik okruhů. Jde o záležitost stále živou, o postoj českých evangelíků k josefínské toleranci tehdy, po ní, a konečně i dnes - a také, jak tuto dějinnou skutečnost hodnotila a hodnotí evangelická historiografie. Okruhy se navzájem překrývají a doplňují.

1) Pro české evangelíky nepřišlo řešení jejich situace neočekávaně. Nečekaná byla jen forma a důsledky, bezprostřední i dlouhodobé. Oni totiž stáli, usilovali a bojovali o náboženskou svobodu, zatímco se jim dostalo pouhé tolerance, trpění. Josefínská tolerance neznamenalá osvobození a důsledné oddělení od katolické církve - a tomu tolerovaní evangelíci nechtěli rozumět, ani se s tím nehodlali smířit. Na štěstí pro celý další vývoj stejné neporozumění prokázali i sem a ůher příští pastoři.¹ Zarytý až tvrdohlavý vzdor pastorů i jejich stádece vedl časem k náboženskému pluralismu, který v podstatě byl cizí záměrem císaře Josefa II. a směřoval aspoň k právnímu, když ne skutečnému srovnoprávnění.

2) Je třeba mít smysl pro poměr věcí. Císař řešil postavení evangelíků ve svém seustátí v rámci prováděných reforem církve katolické a jako okrajovou a podružnou otázku těchto

reforem. K tomu stačí statisticky porovnat, jak vysoký byl počet reformních opatření císařových vůči katolické církvi a naproti tomu, jak málo se jich týkalo tolerovaných církví evangelických. A dokonce i ta opatření, upravující poměry evangeliků, byla koncipována s přejným zřetelem na zájmy a postavení církve katolické.²

3) Císař povolil pouze toleranci, a to velmi úzce vymezenou, a nikoli svobodu. Stačí prostudovat text tolerančního patentu a porovnat vztahovou preklamací úvodní s konkrétními ustanoveními, jež toleranci určují, abychom poznali, jak úzký je vymezený prostor, a jak je k evangelikům málo přejná. Jde také jen o soukromý výkon náboženství, přičemž veřejný výkon náboženství je vyhrazen církvi katolické. Rovněž se přímo podle formulace patent vztahuje na ty, kdo už augsburskými nebo helvetskými evangeliky, nebo nesjednocenými Řeky, tj. pravoslavnými jsou, a nikoli na ty, kdo by se jimi snad teprve chtěli stát. Tím v podstatě patent připouští existenci tolerovaných nyní vyznání v zemích dosud konfesně jednotných, kde jinověří bylo politickým zločinem.³

4) Všechna vládní opatření josefínská promyšlejí a koncipují vesměs oddaní a přesvědčení reformní katolíci v čele s císařem. Byli plně přesvědčeni o naprosté suverénní nadřazenosti katolické církve nad všemi jinými křesťanskými směry, - a svou činností, svými zásahy a opravami chtěli katolické církvi své doby jen a jen prospět a ne jí nějak uškodit. I toleranční patent a další toleranční opatření koncipují tito reformní katolíci. Vliv osvíceného racionalismu, nábožensky vlažného či nenáboženského, byl dosud neúměrně přeceňován. Dokonce ani známou charakteristiku Václava Antonína knížete Kounice z tajných depeší vídeňského nuncia Giuseppe Garampina do Říma "il ministro eretico - kacířský ministr" nelze brát doslova, protože Garampinu připadalo kacířským vše, co se neshodovalo s linií Říma, linií jeho vlastní. Rovněž je třeba vsít v úvahu, že konečný text tolerančního patentu, jak

byl publikován, byl ve svých jednotlivých ustanoveních a důsledcích k evangelikům méně přejný, než byly původní projednávané návrhy a propozice.⁴ A při tom se při těchto návrzích uvažovalo o toleranci mlčky, bez veřejného vyhlášení.

5) Třeba vzít na vědomí, že josefínský stát byl státem feudálním a císař byl vrcholem feudální společenské pyramidy. Ideologickou oporou třídního feudálního státu byl katolicismus, a žádný vládce a reprezentant své třídy se nezapomněl ideologické opory, když nadto se mu za ni nenabízelo nic jiného, nátež rovnocenného. Ne nadarmo bylo u nás před téměř padesáti lety připomenuto, že státy se udržují těmi idejemi, kterými vznikly. Habsburský stát vznikl jako stát feudální, a feudálním státem zůstal v podstatě až do svého konce, zvláště na poli církevním a náboženském. Josefínský stát byl státem pozdního feudalismu - a nebyl a ani nemohl být nábožensky neutrální. Patří k iluzím liberální historiografie druhé polovice minulého století, jakož i historiografie evangelické, že na císaře a jeho spolupracovníky pohlížely brýlemi liberalismu jako na předchůdce tohoto směru, kterými ve skutečnosti nebyli.

Na druhé straně je však třeba přiznat, že to císař s okruhem svých nejbližších spolupracovníků neměl lehké ani při prosazování náboženských a církevních reforem a tím méně s jejich praktickým prováděním. Plně v rukou císařových byl jeho kabinet. Hybným orgánem reforem byla Státní rada, i když nebyla vždy jednotná a byli v ní i členové velmi konzervativní a děsící se všeho nového, jako např. hrabě Hatzfeld, ale ty dokázal císař a reformní katolíci udržet na uzdě. - Podstatně horší to bylo už s Českorakouskou dvorskou kanceláří, která původně byla silně konzervativní a na začátku císařovy vlády často v opozici proti jeho záměrům. Trvalo to téměř rok a bylo třeba i tvrdých opatření personálních včetně změny v osobě nejvyššího kancléře, aby se kancelář stala povolným orgánem panovníkovým. - Ještě horší to bylo se zemskými vládami, které se pokládaly více za orgán stavů svých zemí

než se výkonný orgán panovníkův. A velmi podobné to bylo i s krajskými hejtmany, kteří sice byli císařskými úředníky, ale společensky a rodinnými svazky se cítili být součástí šlechty svého kraje. Také v těchto orgánech si vyžádalo jistého času, než se naučily respektovat císařovu vůli, a rovněž se to neobešlo bez personálních změn.

Kam však císař nedosáhl, dosáhnout nemohl - a snad při tehdejší feudální organizaci společnosti ani nechtěl, byly orgány, které měly s poddaným lidem bezprostřední a nejčastější styk, panské a městské vrchnostenské úřady. Tyto úřady a jejich úřednictvo byly zarytě a otevřeně konzervativní, konzervativně katolické, z převléké části podléhající zlovolnému našeptávání místních špiček rovněž konzervativní katolické hierarchie. A takovým copatým pádnům Francům ze zámku bylo svěřováno k provádění převratné často zákonodárství císařovo. Je jasné, že tato bytostně konzervativní byrokracie vůli císařovu svými výklady a svým skutečným i chtěným nepochopením často záměrně sabotovala. Nestačí, aby zákon byl vydán, musí být také prováděn - a velmi záleží na těch, kdo jej provádějí.

Na rozdíl od dřívějšíka musíme být velmi opatrní a nepřeceňovat vliv osvíceného racionalismu na císaře a jeho okolí. Ani císař, ani jeho spolupracovníci v pravém slova smyslu osvícenskými racionalisty nebyli. A vůbec nebyli ateisty nebo lidmi vlažnými ve své katolické víře. Byli to reformní katolíci, a třeba to zní velmi podivně, všechno jejich úsilí směřovalo ku prospěchu katolické církve. Pěkně říká Ed. Winter, že císař byl veden svou tyranskou láskou ke katolické církvi.

Silou i slabostí josefínského reformního katolicismu bylo, že se nestal nikdy masovým lidovým hnutím. Soustřeďoval opravdu vybranou společnost, elitu vysoce vzdělaných a intelektuálně silných mužů, a za císaře Josefa II. tito mužové zaujímali nejdůležitější klíčová místa ve státní správě, ale na počet jich bylo vskutku málo, jen hrstka. Jejich a císařův aristokratismus nedovoľoval, aby byli početnější. Jejich snahy

a činnost měly ovšem dole značnou a většinou příznivou odezvu, to vzhledem ke klimatu doby, ale ani dole se vždycky dobře nerozuměle císařovým záměrům, nebyly pochopeny jeho skutečné cíle. Nutno ovšem přiznat, že aristokratický Josef II. ani nestál o to, aby se jeho směr stal masovým lidovým hnutím. Iniciativa zdála mu byla podezřelá a buřičství a nebyla mu vítaná. Chtěl zajisté svůj lid oblažit, učinit jej šťastným a spokojeným, ale o tom, co mělo být pro lid štěstím, si přál rozhodovat sám. Ti nevzdělaní a zaostalí dole měli být jen předmětem jeho péče, a naprosto neočekával od nich nic kladného a konstruktivního. Vyhovovat přáním zdola mu bylo jako ustupovat požadavkům nevědomejšího a nevědomého lidu. Rovněž si nepřál být stavěn před hotové věci. Mělo být jeho výhradním právem určovat, co bude, co má být a kdy se tak stane. Jenom z tohoto zorného úhlu můžeme pochopit císařovo stanovisko k opětovným žádostem moravských evangelíků o náboženskou svobodu od roku 1777 až do léta 1781, ale také k samovolným pokusům o reformy katolických bohoslužeb, se kterými iniciativně vyšli někteří katoličtí kněží, a samozřejmě i k agitaci zdola za zrušení povinného kněžského celibátu, kterého se sám nikdy nezamýšlel dotknout. Je pravděpodobné, že meze císařových církevních reforem pochopil při své vídeňské návštěvě na jaře 1782 sám papež a vyvodil z toho příslušné důsledky.

Teprve v zasedání Státní rady dne 13. října 1781 opustil císař stanovisko o toleranci mlčky, o toleranci nevyhlášené, o které by byly instruovány jen úřady, a bylo rozhodnuto, aby náboženská tolerance byla veřejně publikována formou patentu. Dodatečně byly provedeny některé stylistické úpravy (např. aby text patentu měl ustanovení o nesjednocených Řecích místo původně uvedených "schismatiků"), důležitější však bylo, že obsah a rozsah publikované tolerance byl na velmi citlivých úsecích podstatně zúžen proti uvažované toleranci mlčky. Šlo především o hospodářská ustanovení. Třeba ovšem přiznat, že publikovaný text patentu více odpovídal rozlišení mezi církví panující a církvemi pouze tolerovanými. Během krátké doby po vy-

hlášení, když pominula prvotní nejistota na straně jedné a prvotní nadšení na straně druhé a obě strany měly čas důkladně se seznámit se zněním patentu, se ukázalo, jaké nesmírné důsledky má třeba nijak zvláště nevypíchnutá slovní formulace. Mám na mysli, co vše může vyplývat z rozlišení církve panující a církví tolerovaných, jakož i z ustanovení, že štolové poplatky patří řádnému faráři - parochie ordinario. To podporuje domněnku, že konečný text publikovaného patentu musel redigovat někdo v jemném předívu právních odstínů neobyčejně zkušený a obeznámený a znalý všech možných důsledků, což by z celé Státní rady nejvíce ukazovalo na barona Františka Karla Kressela, který před příchodem do Vídně byl ředitelem právnické fakulty university v Praze.

Pro pochopení skutečného účelu právních ustanovení, tedy patentů, reskriptů, ediktů, nejvyšších rozhodnutí, dvorských dekretů atd. je důležité poznat skutečný důvod toho kterého ustanovení. Proti moderní době, kdy vydaný zákon nebo vládní nařízení obsahují pouze normu a sankce pro ty, kdo ji přestoupí, tehdejší právní ustanovení obsahovala i jejich důvod, tzv. ratio legis. Nebyly řídké případy, kdy vydané ustanovení mělo důvody dva, které mohly být přibližně v rovnováze. Patří k chybám dřívějších pozorovatelů, že poněkud přestoduše zapomínali velmi často na ten druhý důvod, případně se jím vůbec nezabývali.⁵ Z toho pak vznikal falešný obraz celého údobí.

Skutečná účinnost právního opatření je závislá do velké míry na všeobecném klimatu, v kterém bylo vydáno a v němž mělo být prováděno. Skutečností, určující obecné klima za josefinismu, bylo nepochybně zrušení bašty temna, jezuitského řádu. To znamenalo konec suverénní nadvlády římského katolicismu v oblasti duchovní v katolických zemích západní a střední Evropy. Tehdejší lidé to aspoň tak chápali, a není rozhodující, že toto pochopení nevystihovalo plně situaci. Byli jím ovlivněni racionalisté a reformní katolíci ve špičkách společnosti, jím byla zasažena zatím nečetná, ale vzrůstající a

vzmáhající se buržoazie, a po svém důsledky zrušení jezuitského řádu chápal i poddaný venkovský lid, zvláště evangelický, který kromě sociálního útlaku trpěl ještě útlakem náboženským. Toto klima spoluurčuje účinnost všech vyhlášených opatření až do výbuchu Velké revoluce francouzské. Potom se situace mění a po jakobínech a válce proti francouzské revoluci, za napoleonských válek a po nich se uplatňuje jiné klima, v podstatě protirevoluční, vrcholící v éře kancléře Metternicha a svařené aliance. Odtud rámcové vysvětlení do očí bijících rozdílů prvního a druhého období tolerančního, a to při platnosti stejných zákonů.

Tolerančním patentem byl tedy umožněn evangelíkům soukromý výkon jejich náboženství a současně byla panující církvi katolické zajištěna její svrchované postavení a respektování jejích hospodářských výsad. Ani po stránce odpaďu členstva neměla být hospodářsky citelně poškozena. Tím, že císař umožnil zdejším evangelíkům ustavit se v tolerované církve, odepisoval z katolické církve vlastně pouze ty, které tato církev v podstatě nikdy neměla. Další početní růst tolerovaných církvi z řad sympatizujících a kolísajících však měl být a také byl znemožněn. Mežno proto pokládat toleranční patent a z něho vyrůstající další toleranční zákonodárství za novou fázi rekatolizace, a to jinými cestami a prostředky než dosud, když tyto dosavadní prostředky se prokázaly být neúspěšnými. Účinku bylo dosaženo cestami v podstatě jednoduchými a nenápadnými.⁶

Sotva byl toleranční patent rozeslán, vydává dne 24. října 1781 císař dvorský dekret, který sice nabádá katolické duchovenstvo k snášlivosti, ale současně je vyzývá, aby své povinnosti vykonávalo skromně, aby se vystříhalo neslušných výrazů a urážek proti příslušníkům jiných konfesí, "ale tím více aby posilovalo příslušníky svých farností v pravém a samospasitelném katolickém náboženství srozumitelným vyučováním, přesvědčováním a dobrými příklady, nebo aby ty, kdo bloudí, se pokusilo přivést zpět".

Ti, kdo se hlásili za evangelíky, chtěli se ihned a důsledně oddělit od katolické církve. Evangeličtí rodiče chtěli, aby jejich narozené děti byly křtěny bez katolických ceremonií. Když se katoličtí kněží zdráhali, leckde sahali ke svépomoci a křtili si děti sami. Pozůstali také nechtěli, aby jejich zemřelí byli pohřbíváni po katolickém způsobu. Z toho vznikalo napětí a mnohdy i pobouření. Klid mezi obyvatelstvem byl rozvrácen a evangelíci byli označováni za buřiče a rušitele veřejného pokoje a jako takoví byli stíháni a trestáni. K rušení klidu nedocházelo ovšem jen pro křty a pohřby. Samozřejmě se diskutovalo mezi evangelíky a katolíky, a jak bývá ve vzrušených dobách pravidlem, nikoli o věcech zásadních, ale o věcech nejvíce do očí bijících. Odnášely to symboly katolické zbožnosti: svaté obrázky, obrazy, sochy, kříže, růžence a pod.

Konečně v lednu 1782 byla vydána první prováděcí nařízení k tolerančnímu patentu, jimiž byl upraven způsob odpadu od katolické církve. Všechny dosavadní hromadné přihlášky byly prohlášeny za neplatné. Potlačující charakter těchto nařízení, tedy zájem státu a císaře, je z nich patrný na první pohled. Kdo chtěl být uznán za evangelíka, musel se sám, individuálně přihlásit, dostavit se před komisi, být jí vyslechnut, při čemž nešlo o výsledky, ale o pohovor, při kterém byli přihlášení od svého úmyslu odvracováni.

Duchovní komisi tvořili především zástupce vrchnosti, většinou sám direktor, a zvláště vybraný katolický kněz. Jejich úkolem bylo spíše co nejvíce přihlášených přimět k návratu do katolické církve než zjišťovat skutečný stav. To se dalo na nejvyšší pokyn, jak o tom jednoznačně svědčí příslušné vyhlášky, např. oběžník čes. zem. gubernia z 30. ledna 1782 "o odeslání duchovních komisařů na ta místa, kde se nacházejí nekatoličtí poddaní, aby tyto přivedli zpět ke katolickému náboženství". Stejný účel sleduje i další nařízení čes. zem. gubernia z 9. února 1782, odvolávající se na výslovné nařízení císařovo: Duchovnímu komisaři ... se ukládá povinně se pokusit přivést

zpět ke katolictví všechny ty, kdo odpadli z nevědomosti, či ty, kdo ve svých zásadách kolísají, nebo o nich nebyli vůbec poučeni.

O skutečném postoji císaře k evangelíkům neponechává žádné pochybnosti dvorský dekret z 23. března 1782, vyhlášující, že uprázdněné místo děkana kapituly u Všech svatých na Hradčanech bude uděleno "duchovnímu, který při vyhlášené toleranci si bude počínat nejrozumněji a přivede nejvíce bloudících vyučováním na pravou cestu". Jde o kapli, související s Vladislavským sálem na Hradě pražském, k níž prezentační právo měl jako patron vládnoucí panovník, sám císař.

Všechna tato prováděcí nařízení důrazně volají po veřejném klidu a pořádku. Uklidnění rozbouřené hladiny bylo určitě jedním z cílů císařových opatření, ale byl to cíl perspektivní, jehož mohlo být dosaženo až po delším čase. Toho si museli být císař a jeho spolupracovníci vědomi. Jestliže však někdo zakazuje těm, kdo se teprve hlásí, rozmluvy o těchto věcech, návštěvy postejně smýšlejících dokonce v jedné obci, pak vystupuje vlastně proti tomuto hnutí. A volá-li někdo v revoluční době, která nutně musí být svichřená a chaotická, po zachování pořádku a klidu, pak nutně pracuje proti novým silám a ve prospěch sil starých. Jde mu o zachování statu quo, ne-li dokonce o návrat ke statu quo ante. Kdo ve vzrušených dobách volá po pořádku, má zájem na starém pořádku, který právě má být odstraněn.

Souběžně s pohovory se rozvíjejí tři císařovy akce, které současně evangelíci s tolerancí nespojovali, ale které do ní patří. Jde o císařovo rušení neúčinných klášterů a nepoužívaných kostelů. Jména zrušených klášterů císař soustředil do Náboženského fondu a podle jeho rozhodnutí mělo být používáno na stavbu nových katolických kostelů a k poskytování platů katolickým kněžím v přímé duchovní správě. Dále široce založená akce zakládání nových katolických far a lokalit. Jen během jeho vlády bylo tak u nás zřízeno 575 nových katolických far

a lokálních kaplanek, což znamená, že na jeden ustavený český evangelický sbor připadlo 8 nových katolických kazatelských míst. A konečně ustanovení biskupa Haya královským komisařem pro katolickou duchovní správu a toleranci v arcidiecési pražské. Jeho vizitace směřují především k zlepšení katolické duchovní správy, odstranění nejhorších chyb a přímo k reformě katolické zbožnosti. Účel jeho mise, kterou konal jako císařův zmocněnec, je výrazně rekatolizační.

Po provedených pohovorech došlo k ustavení evangelických sborů a k postupnému povolávání pastorů z Uher. I zde je patrné, jak toleranční evangelíci usilovali o svobodu a nikoli o toleranci, a jaké měli iluze o císařových záměrech. Na mnoha místech si přáli, aby jim byly vráceny kostely nyní katolické, aby jim císař přispěl na pastora buď přímo, nebo aby jim dal polností, které by zabavil s příslušným katolickým kostelem. O tom je řada zpráv, a leckde úsilí o katolický kostel, třeba nepoužívaný, zdrželo o léta stavbu vlastní modlitebny.

Nesbývá než shrnout, co čeští evangelíci josefínskou náboženskou tolerancí získali a co stratili. Mohli se ustavit v samostatné církve a vybudovat příslušnou, i když chatrnou vnější organizaci. Církev podzemní, neinstituční, přešla v církev instituční. Vlivem vnějšího tlaku, úřadů i katolické většiny v národě nabyla tato instituční církev podoby církve dosti kněžské, což jí učinilo jistou kuriozitou v rodině protestantských církví. Tolerančním zákonodárstvím byla sevřena do čtyř stěn chudíckých modliteben a vytištěna až za periferii národního života. Ztratila tak dosud živý kontakt s ostatním národem a během tolerančního období se evangelíci stali cizinci ve své vlastní zemi. Období skutečné rekatolizace národa, tj. i vnitřního sžití lidu s katolicismem, musíme posunout z období násilné protireformace do období tolerančního. Na druhé straně však obnovení viditelného života církve, se všemi institučními důsledky kladnými i zápornými, přišlo snad v poslední chvíli, kdy zachování bylo ještě možné. Tuto sku-

tečnost nelze přezírat. A také tím, že se o tuto církev nikdo nestaral, byly položeny základy k presbyternímu zřízení a k tomu, aby církev hospodářsky stála na vlastních nohách, a tak došlo k průlomů do feudálního společenského systému, i když jen na úseku menšinové a početně slabé tolerované církve. Možná si položit otázku, zda nové skutečnosti byly tak výrazným přínosem, a zda novou podobu nezaplátila evangelická církev nadměrně draze. To jsou však jen nadhozené otázky, skutečné hodnocení by si vyžádalo samostatné studie.

Poznámky

1 Tolerančním zákonodárstvím byl katolické církvi svěřen dozor nad evangelickými sbory a jejich pastory. Evangelíci zůstávali členy katolické farnosti (farní osady), odváděli katolickému faráři desátky, případně robotovali na farním, platili štolové poplatky, ke katolické farnosti patřili i matričnice. Evangelický pastor byl právně evangelickým kaplanem katolického faráře - se všemi důsledky z toho vyplývajícími. Takto si ovšem oddělení od katolické církve nepředstavovali ani čeští evangelíci, ani sem z Uher přišlí pastoři bez ohledu na konfesní příslušnost.

2 O tom podrobněji v mé chystané práci o josefínské náboženské toleranci.

3 Delegaci uherské reformované církve se císař v rozhovoru dne 29. dubna 1781 zmínil, že hodlá povolit náboženskou svobodu českým husitům. - Je zajímavé, že tím popřel - a pozdějším označením těchto za luterány a reformované - dosavadní linii habsburské církevní politiky, která tvrdila (např.

v odpovědi na podání Corpus evangelicorum r. 1735 po tzv. opočensské bouři, že v zemi jsou sice husité, ale ty že nelze pokládat za evangelíky ani luterské, ani reformované.

4 Šlo zejména o zajištění po stránce hospodářské. Měla být i pro evangelíky v platnosti instituce patronátu, měli být vybaveni polnostmi a také jim měla být přiznána štola za církevní úkony (pastorům). To vše ovšem publikovaným patentem padlo. Štola výslovně, případně patronát *via facti*. Hospodářská ustanovení patentu a tolerančního zákonodárství vůbec byla pro mnohé až přihlášené nebo se přiklánějící vskutku neúnosná. Povinnosti vůči katolické církvi zůstaly nezměněny a nadto přibývalo těžké břemeno vydržovat z vlastních prostředků celý evangelický církevní život, tedy stavět kostely, fary a školy - a vydržovat pastory a učitele. Jestliže jim byly před vydáním patentu povinnosti ke katolické církvi obtížné, nyní byly jejich celkové církevní hospodářské povinnosti dvojnásobné, ne-li vyšší. Navíc byly tyto nutně požadavky institučního církevního života v přímém střetu s vysněným ideálem.

5 Klasičkou ukázkou toho je např. dvorský dekret z 26. března 1782, v literatuře obvykle uváděný jako rozšíření náboženské tolerance i na husity. Ve skutečnosti tento dvorský dekret stanoví: "Protože v zemi je více husitů než protestantů (tj. luteránů) nebo reformovaných, a tito husité se in dogmate tolik od katolíků neliší jako protestanté a reformovaní, jest jim pod jménem luteránů povolit stavbu modliteben, povolání pastorů a učitelů a podávání kalicha, protože časem od mírných a rozumných katolických kněží ke katolictví snadno přivedeni budou, kdož známi budou." Nešlo tedy o rozšíření tolerance a projevení luteráni (husité) měli být časem rekatolizováni - a citovaný dvorský dekret k tomu přinášel předpoklad. Nezáleží na tom, že na podkladě tohoto ustanovení nevznikl snad ani jediný husitsko-luteránský sbor, a také resistance luteránů byla podstatně větší než dekret předpokládal.

6 Skutečnou početnost ilegálního podzemního protikatolického předtolerančního hnutí v Čechách a na Moravě s evangelickým jádrem a zplanělým evangelictvím na pokraji neznáme a nikdy znát nebudeme. Lze činit jen opatrné odhady per analogiam. Na Valašsku se při falešné toleranci přihlásilo k evangelické víře na 48 000 duší. Po vydání tolerančního patentu asi 15 000 z nich utvořilo toleranční evangelické sbory h. v. a a. v. K návratu do katolické církve docházelo nejvíce až po vydání skutečného tolerančního patentu. Celý proces na Valašsku trval čtyři a půl roku před vydáním tolerančního patentu a zhruba čtyři a půl roku po vydání tolerančního patentu. - Protože toleranční praxe byla všude postejná či nápadně podobná, mohly být podobné i důsledky, nehledě k tomu, že ostatní území měla vyměřený čas k odpadu od katolické církve podstatně kratší. Faktem je, že zdaleka ne všichni, kdo se jako evangelíci hlásili, byli za evangelíky také uznáni. Stačilo nepříjít před komisi, a ten, kdo nepřišel (jeho jméno bylo začasť z dřívějších přihlášek známo) byl nadále pokládán za katolíka a sevřen pevnými pouty katolické církevní kázně. Nedostavivší se neměli být žádným způsobem donucováni, aby chodili před komisi. Prostě byli pokládáni za katolíky - a k tomu - za podezřelé katolíky! Ztracena byla i celá rozsáhlá diaspora jižních a západních Čech - a s ní i místa, která dlouho po Bílé hoře vzdorovala. Že při odpadu od katolické církve a tvoření instituční církve evangelické jde o přímé navázání na českou reformaci, dokumentuje i velmi slabý ohlas patentu mezi Němci usedlými v Čechách a na Moravě, a to i v oblastech přímo sousedících s evangelickými zeměmi německými, se Saskem a pruským Slezskem, kteréžto země přes jazykovou odlišnost na české evangelíky svůj pozitivní vliv měly. - Vedle toho bylo zde i velmi početné hnutí volnověří, tzv. náboženských blouznivců, rozšířenější, než se obecně má za to. Sami tzv. blouznivci tvrdili, že jich je víc než evangelíků. Ti byli polopřipraveným misijním zázemím evangelické církve a následkem tvrdých opatření prakticky beze zbytku rekatolizováni nejdéle během

19. století. A to ještě nepočítáme s širokou masou sympatizujících, kteří opatrně vyčkávali další vývoj a které po seznání podmínek přímý vstup do evangelické církve pak vůbec nelákal. - Nutno ovšem použít i poznatků moderní sociologie a sociální psychologie o zákonech, ovládajících lidová hnutí při jejich vzniku, rozmachu a konečném ustálení či úpadku a porážce. Na počátku jde o nepočetné skupiny nejrozhodnějších (nemusí být nutně ideově nejvyspělejší), které po prvních úspěších strhují s sebou váhající a kolísající a později k nim se připojují i sympatizující, kteří dosud zachovávali neutralitu, třeba blahovolnou. K takovému přirozenému vývoji pro krátkost času a soustavné dušení od začátku projeveného odporu nemohlo v tomto případě dojít. Evangelickému hnutí na území Čech a Moravy (s výjimkou Valašska, Nosislavska, Olešnicka a Rychburska) byla dána kratičká doba pouhých asi 13 měsíců a pak bylo hnutí odporu shora rázně zastaveno. Posuzujeme-li výsledky per analogiam s Valašskem, vidíme, že se pro evangelickou církev plně nezachovaly ani ty nejrozhodnější skupiny, ta krystalizační jádra. Ztraceni byli váhaví a zcela souběžci a sympatizující, kteří vždy propůjčují hnutí jeho masovost. A zcela stranou zůstává i početné hnutí českého volnověří, tzv. blouznivců, které bylo před tolerancí součástí protikatolického podzemí, ale po vyhlášení tolerance se drží zřetelně na pokraji a za pokrajem evangelického hnutí. Rozhodně ti to lidé nebyli sborotvorným elementem a byli prakticky beze zbytku v průběhu posledních desetiletí 18. století a pak během století 19. rekatolizováni. Mnohé vesnice ve východních Čechách, kde bylo hnutí nejsilnější, jsou toho výmluvnými svědky dodnes. A stejně platí, že byli i během tolerančního období i vnitřně spjati s katolickou církví také ti, jejichž katolicismus byl dosud jen vnějškový a vnucený. Nyní se stal i duchovně jejich pánem.

7 Zpráv toho druhu je mnoho. Přihlášení evangelíci usilovali dostat zpět kostely původně evangelické ("protože pro takové náboženství vystavěn byl"), někdy i s příslušnými

polnostmi a lukami. Toto úsilí mnohde zdrželo stavbu vlastní modlitebny. O tom jsou zprávy z řady sborů.